

lomu na vřídlovec k založení původního gotického kostela, stejně jako ukládání nebožtíků v etážích nad sebou do těžbou narušeného terénu vřídlovcové terasy. Z recentních situací lze zmínit též pozůstatky inženýrských sítí, dnes již většinou nefunkčních.

Po provedení archeologického výzkumu byla též diskutována míra prezentace odhalených skutečností v souvislosti s konečnou úpravou povrchu severního předpolí kostela. Nakonec byly místo původně plánovaných žulových dlaždic použity autentické dlažební kostky z okolí kostela. Zároveň bylo rozhodnuto, že nalezeným archeologickým situacím se dostane pozornosti formou informační tabule.

- 1 ZEMAN, Lubomír, *Karlovy Vary. Architektura baroka a klasicismu*, Karlovy Vary 2006, s. 26.
- 2 POSTRÁNECKÁ, Kateřina, *Karlovy Vary, ppč. 2 a 91/2, kostel sv. Maří Magdalény – nástupní plató. Zjišťovací archeologický výzkum. Nálezová zpráva o zjišťovacím archeologickém výzkumu*. ZIP o.p.s. – Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek, Plzeň 2014 (nepublikovaná práce); KRČEK, Jakub, *Karlovy Vary. Nástupní plató a ulička u kostela sv. Maří Magdalény (p. p. č. 2 a 91/2). Archivní rešerše písemných a ikonografických pramenů*, ZIP o.p.s. – Západočeský institut pro ochranu a dokumentaci památek, Plzeň 2014 (nepublikovaná práce).
- 3 GNIRS, Anton, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in dem Bezirke Karlsbad*, München 1996, s. 51.
- 4 ZEMAN, L., *Karlovy Vary*, s. 14.
- 5 KRČEK, J., *Karlovy Vary*, s. 12.
- 6 GNIRS, A., *Topographie*, s. 51.
- 7 ZEMAN, Lubomír – KLSÁK, Jiří – TAJER, Jan, Vřídlovec jako specifický stavební materiál, in: *Dějiny staveb*, Plzeň 2013, s. 243–251.
- 8 Poděkování patří Mgr. Lubomíru Zemanovi.
- 9 ZEMAN, L. – KLSÁK, J. – TAJER, J., Vřídlovec, s. 243–251.
- 10 KLSÁK, Jiří, Nové archeologické objevy Karlovarského muzea v roce 1992, in: *Historický seminář Karla Nejdla*, Karlovy Vary 1993, sv. 2, s. 15–18; KLSÁK, Jiří – HEREIT, Petr, Votivní předměty od sv. Linharta, in: *Historický sborník Karlovarska*, Karlovy Vary 1994, sv. 2, s. 31–45.
- 11 TAJER, Jan – KLSÁK, Jiří – KOLEJÁKOVÁ, Klára, *Výzkum nástupního plátů kostela sv. Maří Magdalény. Nálezová zpráva z archeologického výzkumu*, Karlovy Vary 2020 (nepublikovaná práce).

Opálka: tvrz – zámek – hrad?

Na okraj historických kořenů kastelologické terminologie

Marie Malivánková Wasková

V nedávné době upozornil vynikající znalec historické architektury Jan Anderle v rámci revize stavebněhistorického průzkumu panského sídla Opálka (okr. Klatovy) na dosavadní mylné zařazení této stavební památky mezi „pouhé“ tvrze. Na základě výčtu znaků charakteristických pro sídla elit – centra správy pozemkového příslušenství označovaná vzhledem k rozvinutým fortifikačním i symbolickým funkcím jakožto hrady – ji přeřadil do této vyšší kategorie, byť i jen těsně nad hranici.¹ Jak si povšiml J. Anderle, mezi tvrze zařadil Opálku koryfej české historiografie panských sídel August Sedláček (a po něm tuto kategorizaci převzala veškerá mladší literatura),² zatímco nestor české kastelologie František Alexander Heber objekt nazval *hradem*.³ Historické prameny nazývají Opálku *zámkem*, kterýžto termín byl ovšem pro období 15. a 16. století ekvivalentem slova *hrad*. Poprvé bylo sousloví „zámek Opálka“ užito v zápisu z roku 1544, pak následuje řada dalších.⁴ Před tímto datem místní šlechtickou rezidenci avizuje pouze predikát z Opálky (pomineme-li termín „statek Opálka“ z roku 1540, vztahující se ovšem na zboží jako takové).⁵ Predikát se objevuje poprvé v roce 1392 a dokládá tak vznik feudálního sídla, kladený mezi roky 1379–1392.⁶ Podle Anderleho stavebněhistorického rozboru přitom již v těchto počátcích vzniklo hradní jádro tvořené donjonem (tj. ústřední obytnou věží).⁷

Aniž bych si chtěla jakýmkoli způsobem přivlastnit Anderleho postřeh – nemám ostatně dostatečné vzdělání v dějinách architektury, natož kastelologii –, zaujaly mne tyto terminologické nuance a navedly k myšlence prohlédnout si pojmenování feudálních

opevněných sídel v českých písemných pramenech, včetně zamyšlení nad etymologií. Historické pojmosloví není téma českou kastelologií vysloveně opomíjené, jak dokazují i hesla encyklopedií českých a moravských hradů, zámků a tvrzí, vyrovnávající se ovšem v první řadě, a mnohem důkladněji, se znaky určujícími hrad (zejména na Moravě i pod-kategorie hrádek), tvrz a zámek.⁸ Problematice sémantického rozlišení staročeských termínů *hrad* a *zámek* věnoval samostatnou studii už před třiceti lety v prestižním *Českém časopise historickém* znalec jagellonského období Josef Macek,⁹ na nějž navázal v diskuzním tónu Robert Novotný.¹⁰

Zde shrňme, že *hradem* bývá míněno opevněné sídlo s primární vojenskou a významnou symbolickou funkcí, k ochraně feudála a sloužící paralelně i za refugium poddaných, začasté stavěné k ochraně zemských hranic a obchodních stezek. Oproti hradu má být tvrz kvalitativně nižší typ středověkého feudálního sídla, charakterizovaný menšími rozměry, zpravidla přímou vazbou na vesnici a důležitým podílem hospodářské funkce. Termín *zámek* v moderním slova smyslu (tj. odhlédnuto od jeho původního významu ‚hrad‘) má značit feudální sídlo s převažující reprezentační a obytnou funkcí, bez akcentu na fortifikační prvky. Jako další znak odlišující zámek od hradu (coby správní centrum panství) bývá uváděna ekonomická proměna pozemkové držby z rentové směrem k rezižnímu velkostatku.¹¹

Dlužno ovšem podotknout, že moderní věda tuto snahu o kategorizaci a „škatulkování“ sídel nobilit podle jejich etablovujících rysů, tak jak je vytyčila kastelologie, považuje za princip jen málo přínosný.¹² Jak uvidíme, i jazyk písemných pramenů naznačuje, že snaha české vědy o rozlišování opevněných feudálních sídel na *tvrze* a *hrady* je zbytečným konstruktem a vhodnější by bylo chápání obou termínů jako ekvivalentů podobně, jako je tomu v jiných evropských zemích.¹³ Obhajitelný je termín *zámek* z hlediska jeho novodobé charakteristiky – jakožto feudálního sídla se stěžejní funkcí vysoce estetického pohodlného bydlení, bez požadavku na obranyschopnost (srov. městské paláce). Vzhledem k nejběžnějšímu vzniku zámku na základech staršího refugiálního sídla nobility se ovšem i tak gros českých zámků může oprávněně dostat mezi hesla encyklopedií českých hradů/tvrzů. Mimochodem, sami tvůrci českých encyklopedických děl, sestavovaných poslední dobou s oblibou odděleně pro hrady, zámky a tvrze, uznávají problematičnost svého výběru.

Kastelologická autorita par excellence Tomáš Durdík výslovně tvrdí, že český středověk striktně rozlišoval mezi hrady a opevněnými feudálními sídly nižší kvalitativní úrovně – tvrzemi (v témže odstavci ovšem dále sám sebe zpochybňuje informací, že pro některá sídla se v pramenech objevují tyto pojmy *promiscue*).¹⁴ Jak uvidíme v následujících řádcích, s Durdíkovým výrokem v takto kategorickém podání nelze souhlasit. Mackova studie, bedlivě sledující a analyzující užití termínů *hrad* a *zámek* především v korespondenci a listinách pozdního středověku, zase dospívá k závěru, že nástup slova *zámek* je spjat se stavební proměnou hradního areálu směrem k vyčlenění obytných a reprezentativních prostor z vnější fortifikace a jejich „uzamčení“ v centrální, chráněné poloze.¹⁵ Novotný s Mackem nesouhlasí, dospívá paralelně k přesvědčení, že slovo *zámek* nemohlo být v pramenech 15. století synonymem pojmu *hrad* a že především znamenalo v obecné rovině ‚opevněné místo v něčím vlastnictví‘ (zatímco termín *hrad* se podle jeho názoru používal ve spojitosti s konkrétní lokalitou a ve smyslu ‚stavba, fyzická konstrukce‘).¹⁶

S nomenklaturou opevněných sídel v písemných pramenech se nověji podrobně vyrovnal autor encyklopedie panských sídel Československé akademie věd Daniel Kovář (shodou okolností též archivář),¹⁷ který naopak dostatečně transparentně prokázal neustálenost dobového názvosloví, měnícího se i lineárně v čase a vesměs kladoucího důraz více na právně-mocenský význam toho kterého sídla, bez potřeby – a vůbec zájmu – o jeho architektonickou charakteristiku. Zopakujme si Kovářova zjištění, postavená v první řadě na písemnostech úřední povahy: „Pro sídla, která dnes řadíme mezi hrady, se ve středověku užívalo skutečně označení *hrad*, řidčeji *tvrz*, v němčině *Burg* nebo *Haus*, ale někdy i *Feste*. V latině *castrum*, *castellum* nebo *fortalitium*. V 16. století se hrady běžně označovaly výrazem *zámek* a analogickým německým *Schloß*. Objekty, považované dnes za

Obr. 1. Hrad Opálka, letecký pohled, 2022, zdroj: archiv majitelky objektu

tvrze, bývají v česky psaných pramenech středověku a raného novověku asi nejčastěji nacházeny pod substantivem *tvrz* (*tvrze*) a později také *zámeček* (*zámek*), v německých *Feste* a v latinských *munitio*. Zejména v německých písemnostech 16.–17. století jsou frekventované obecnější výrazy *Rittersitz*, *Edlsitz*, *Adeliches Sitz*, *Herrnsitz* a podobně, řidčeji se vyskytuje české *rytířské sídlo*; tato slova ovšem nacházíme i tam, kde namísto tvrze stálo jen sídlo nižší kategorie (rezidenční dvůr) [...].¹⁸

Kovář pečlivě vytěžil pragmatické písemnosti a jeho odstavec „Názvosloví sídel v pramenech“ vyčerpávajícím způsobem shrnul celý problém omezené výpovědní hodnoty dobové nomenklatury opevněných sídel. Jeho zjištění pak lze doplnit i o slovní zásobu jiných než úředních pramenů, totiž děl literárních, slovníkových, eventuálně vyprávěcích. Při našem dalším sledování etymologií a použití termínů *hrad*, *tvrz* a *zámek* v českém písemnictví se opřeme o jazykovědce z nejpřednějších, totiž Josefa Jungmanna, který pro svůj monumentální česko-německý slovník použil excerpta široké palety literárních památek, a to jak slovníkových (např. Komenského *Janua linguarum reserata*,¹⁹ Klaretův *Glosář*), literárních (četné Veleoslavínovy spisy, *Kronika trajánská*, cestopisy aj.), historio-grafických (Dalimil, *Staré letopisy české*, Hájek aj.) a dalších (bohužel včetně podvrhů, tj. *Rukopisů* – ty samozřejmě necháme stranou). K lepšímu pochopení českých hesel pak krom frazeologických výňatků z děl uváděl také německé a latinské ekvivalenty a jakožto lingvista se zabíral etymologií, sémantikou a morfologií. Coby český vlastenec se snažil uvádět pokud možno nejstarší a nejprůkaznější z nalezených dokladů. Vzhledem k datu vydání, totiž 1835–1839, má jeho dílo tu výhodu, že není nikterak ovlivněno koryfeji české kastelologie (i Heberovy *Hrady* vyšly až po Jungmannově *Slovníku*, v letech 1844–1849), kteří slovům *hrad*, *tvrz* a *zámek* vtiskli dnešní význam.

hrad: zdobně hrádek, hradec (ze slovanského *grad*, rusky *gorod*, starogermánsky *gart*, v gótštině *gards* = *domus*, *regio*; arménsky *kert* = *civitas* atd.); jako jeho významy

uvádí: ,zámek hrazený, pevnost, tvrz, arx, castrum, die Burg, das Schloß'. Příklady použití slova: Hrad ostrožný, tj. *arx, altum aedificium*. „Ač ustaví proti mně hrady, castra“. Výňatky z Dalimila (poč. 14. stol.): „Jechu se hradu stavěti [...] muži se v hrad vebrali [...] Děvčí hrad [tj. Děvín, Dívčí hrad]; z Hájkovy *Kroniky české* (1541): „Aby on Krok jako pán jich na hradě seděl, a oni pod ním jako poddaní, aby v městě obývali. [...] Rozkázal tu z pevných srubův hrad dřevěný na jedné skále postaviti. [...] První hrady“, ve významu ,hradby' atd.²⁰

tvrz, tvrže: zdobně tvrzice, tvrzka, tvrzíčka (z kořene *tvrd*; *tvrdit* – zpevňovat, opevňovat; *befestigen, fest machen*: dle Dalimila „Aby jakž mohouc nejlépe [zemí] tvrdili. [...] Bude-li každý dvůr svůj tvrditi, nebudem moci v pravém míru žiti.“); 1. významem ,pevné místo, pevnost, die Feste, Festung'. Dle Dalimila: „Na Krakově posádku posadil a jiné tvrze Čechy osadil. [...] Polené na Čechách v Polště všech tvrzí dobyli. [...] Kniže kdež přistoupil každé tvrze dobyl. [...] Na Praze hrabi německého posadí a vše tvrz Němci osadí. [...] A mnoho na Sasích tvrzí dobyl. [...] Vtrhli do Bavor a pomezí tvrz z kořen vyvrátili“ atd. Dle Balbína *tvrz* ve významu ,Fort': „Vnitř tvrzí nebo bran“. 2. významem ,sídlu zemanské, rytířské stavení malé otvrzené, ohražené, hrad, zámek, Burg, Rittersitz, Castel, Feste, festes Schloß, *castrum, castellum, arx*'. Dle Dalimila: „Nedejme žádnému tvrže stavěti – v tvrzech se obleníme“. Dle Komenského *Brány jazyků* (1631): „Zámek neb tvrz, kamž se poražení a zahnaní retovali, obleženo a dobýváno bývá [...]“; 3. význam ,věž': na tvrzech, *in turribus tuis* (převzato z rukopisu českého žaltáře) atd.²¹

zámek [pomíjíme příklady ve významu ,zamykat']: zdobně zámeček (od *zamčení, tynění*²²), význam: ,hrad, das Schloß, die Burg, *arx, castellum*'. Dle cestopisu Václava Vratislava z Mitrovic (1599): „Císař v zámku nechtěl bydleti, nýbrž polem ležel“. Dle cestopisu Haranta z Polžic a Bezdružic (1608): „Slavně vystavený zámek“. Dle rukopisu z r. 1812: „Vyrav se ze zámku pekla“. Atd.²³

Jak je vidět, Jungmann používá pro všechny tři české termíny identické německé a latinské překlady: *castrum/castellum, arx, Schloß, Burg*. Slovu *tvrz* pak přisuzuje vedle obecného významu ,opevněné místo jako takové' též druhý, užší význam: ,sídlu nižší šlechty ve vsi', a konečně eviduje i třetí svébytný význam slova *tvrz*, a to ,věž'. Jungmannem generovaný výčet použití slov *hrad – tvrz – zámek* můžeme doplnit o celou řadu dalších staročeských (do 15. století) a středněčeských (16. století – druhá třetina 18. století) případů, které nám vyhledají online přístupné textové banky *Vokabuláře webového: Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny*²⁴ a *Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny*²⁵ a které opět ukáží na blízkost všech těchto slov, jakkoli ani tady nepostrádáme i konotace ,tvrz – vesnické menší opevněné sídlu“.

Na ekvivalenci slov *hrad* a *tvrz* a také věž a *tvrz* ukazují například citáty z počátku 15. století: „[...] neb na hoře Sion řečené byla jest tvrz anebo hrad jeho [...]“, (v témž prameni na jiném místě): „[...] chrám v Jeruzalémě, jenž byl udělán jakožto tvrz nebo věž [...], (a jinde opět): „[...] jděte do tvrže hrádku, jenž proti vám jest, totiž do Jeruzaléma [...]“; polovina 15. století: „[...] nad jejich hroby stojí kostel krásný a pevný jako tvrz [...]“; okolo 1448: „A dobude-li on toho hradu neb té tvrže, on má hrad do země rušiti [...]“; 1455: *munimen* = tvrže, (a na jiném místě téhož latinsko-českého slovníku:) *castellum* = tvrže; polovina 15. století: „Léta téhož Švihov tvrz, hrad Rychmburg a Michalovice dobyty [...]“; jiný pramen, polovina 15. století: „V epijské zemi jest málo hradův a tvrzí [...]“, (tamtéž na jiném místě): „[...] celá země lidmi osazena a městmi a tvrzmi. Protož v Indí jest bez čísla mnoho tvrdých hradův a měst [...]“; 1488: „I udělal každý pán sobě a svému lidu jeden kaštel aneb hrádek, ješto s svým lidem v něm přebýval [...]“; 1554: „[...] na prostavení zámku Rabštajna [...]“; 1619: „[...] ohradu nebo tvrz pevnou, Sedlec nazvanou [...]“, (tamtéž jinde): „[...] kostely, kláštery, domy farářské vypalující a bořice, hrady, městečka i tvrže vybojující a pálíce [...] Vytažení bratra Žižky k tvrzí Tábor řečené [...]“; 1736: „[...] až nahoru k novému zámku Karlskronu hořely [...]“ atd. A uzavřeme, že v jistém právním sborníku z roku 1448 je odstavec: „O stavení hradův, tvrzí i měst. Také nemají hradův

stavěti ani ve vesných tvrzí činiti ani kopcův ani hor s tvrdostí bez poprávcovy zemské-
ho vôle“.²⁶ Významovou blízkost slov *tvrz* a *zámek* pak ukazuje sousloví z roku 1471:
„zatvrdiv zámekem“ (tj. ‚zamkl, zpevnil zámekem‘). Jak upozornil už Macek,²⁷ nápadná
je také shodná česko-německá obsahová podvojnost slova *zámek*. Totiž i v němčině
termín *Schloß* značí jak zámek u dveří, tak sídlo nobility, což lze klást do souvislosti se
sdílenou (přejímanou) sociokulturní platformou obou jazyků.

Můžeme uzavřít slovy: gordický uzel dobového rozlišování mezi hradem – tvrzí – zám-
kem nebyl rozetnut a při hledání všeobecně platné definice budeme bloudit v kruhu,
podobně jako se to stalo Josefu Mackovi a svým způsobem i Robertu Novotnému, který
ovšem alespoň dospěl k závěru, že snaha vidět za dobovými termíny *hrad* a *zámek* určité
stavebně-konstrukční, architektonicky-kvalitativní rozdíly je pouze promítání našeho úzu
do minulosti (pojmem *tvrz* se ani jeden z nich nezabýval).

Konečně: jak předestřel archeolog David Novák, snaha kategorizovat navádí na scestí
ochuzovat komparaci o širší srovnání i se zdánlivě jinými typy opevněných sídel. Nakonec
tolik nezáleží na tom, zda budeme stavební památku vybavenou opevněním a šňůrou
držitelů s predikátem – v našem případě Opálku – nazývat tvrzí, hradem či zámekem,
ale zda se nám podaří ji správně interpretovat z hlediska její sídelní, kulturní i historické
stopy v krajině a dějinách. A hlavně ochránit před další degradací.

- 1 ANDERLE, Jan, *Opálka, hrad. Aktualizace stavebněhistorického průzkumu – etapa I*, Plzeň 2019, s. 5 (nepublikovaná práce uložená v soukromém archivu majitelky; též v archivu NPU, ÚOP v Plzni, sig. O 037-4-25911).
- 2 SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze Království českého. Díl 9. Domažlicko a Klatovsko*, Praha 1893, s. 146–149; další „posedláčkovská“ kompendia a soupisy památek, které mezi svá hesla za-
řadily Opálku, cituje ÚLOVEC, Jiří, *Tvrz a zámek Opálka*, in: *Západočeský historický sborník*, sv. 3, Plzeň 1997, s. 75–114, zde s. 76; tuto bibliografii lze doplnit o díla vyšlá po roce 1997, např. SVOBODA, Ladislav et al., *Encyklopedie českých tvrzí. Díl 2 (K–R)*, Praha 2000 (heslo Opálka na s. 541–542 zpracoval J. Úlovec) či ÚLOVEC, Jiří, *Hrady, zámky a tvrze Klatovska*, Praha 2004, s. 75–76. Dodej-
me, že týž je autorem i historické rešerše (text v zásadě shodný s jeho článkem v *Západočeském historickém sborníku*), sloužící za podklad stavebněhistorickému průzkumu Opálky z let 2002 a jeho doplnění v roce 2019. Nejnověji podnikl další nepublikovaný archivní průzkum k dějinám Opálky CHMELÍŘ, Václav, *Opálka, zámek a panský dvůr č. p. 1. Průzkum písemných pramenů*, [Plzeň] 2020 (nepublikovaná práce uložená v soukromém archivu majitelky objektu). Jejich informace naposed shrnuje též RADLINGEROVÁ, Marcela, *Vývoj hradu Opálka*, nepublikovaná bakalářská práce, Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni 2022.
- 3 HEBER, Franz Alexander, *Böhmen Burgen, Vesten und Bergchlößer. Bd. 6*, Prag 1848, s. 212.
- 4 Národní archiv (dále jen NA), fond Desky zemské větší, 1351–1883 (dále jen DZV), fol. D 15v–16 („[...] Vopálku zámek, dvůr poplužní s poplužím, Strážov městečko, domy, krčky a dvory kmetců s platem, Viteň tvrz pustou [...]“). Cit. dle ÚLOVEC, J., *Tvrz a zámek Opálka*, s. 81, kde další příklady.
- 5 NA, DZV, fol. A 1–1v („[...] prodal jest a pustil statek svůj Vopálku [...]“). Cit. dle ÚLOVEC, J., *Tvrz a zámek Opálka*, s. 81.
- 6 NA, fond Desky dvorské, 1341–1876/1899 (dále jen DD), fol. 148, EMLER, Josef (ed.), *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae čili Pozůstatky desk zemských království Českého r. 1541 pohořelých. Díl I.*, Praha 1870, s. 545. Cit. dle ÚLOVEC, J., *Tvrz a zámek Opálka*, s. 77.
- 7 ANDERLE, J., *Opálka, hrad*, s. 52.
- 8 Např. DURDÍK, Tomáš, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 1999, s. 8, 566–567, 619; SVOBODA, L. et al., *Encyklopedie českých tvrzí. Díl 1 (A–J)*, Praha 1998, s. V, IX; VLČEK, Pavel, *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, Praha 2001, s. 9; MUSIL, František, *Úvod do kastelologie. I. část, Hradec Králové* 2006, s. 13–20; k jazyku pramenů se ale podrobněji vyjadřuje jen Daniel Kovář, k čemuž se ještě vrátíme. KOVÁŘ, Daniel, *Tvrze, hrady a zámky Českobudějovicka*, České Budějovice 2011, s. 7–14. K problému samé definice pojmu *hrad* viz GABRIEL, František, Quo vadis vědo o hradech?, in: *Castellologica bohemia*, sv. 8, Praha 2002, s. 499–502.
- 9 Shrnující též další starší literaturu, která se tématu dotkla, a situaci v Evropě. MACEK, Josef, *Hrad a zámek. Studie historicko-sémantická, Český časopis historický*, 1992, roč. 90, s. 1–16, přetištěno v monografii MACEK, Josef, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 91–113. Jeho závěry ale kromě Novotného (viz následující poznámka) zásadně zpochybnil Robert Šimůnek (ŠIMŮNEK, Robert, *Česká středověká šlechta*. MACEK, Josef [...], *Český časopis historický*, 1998, roč. 96, č. 1, s. 189–190), srov. ŠIMŮNEK, Robert, *Hrad jako symbol v myšlení české středověké šlechty, Český časopis historický*, 2010, roč. 108, č. 2, s. 185–219, zde na s. 217.
- 10 NOVOTNÝ, Robert, K Mackově pojetí hradu a zámku, *Mediaevalia Historica Bohemica*, 2000, roč. 7, s. 191–199, kde je doplněna řada sémantických významů slova *zámek* (ve významu ‚závora‘ či ‚protějšek klíče‘), ale také jako souhrnné označení pro všechny typy opevnění – od hradu přes tvrz po město.

- 11 Před Mackem (MACEK J., Hrad a zámek, s. 15) též např. PEKAŘ, Josef, O periodisaci českých dějin, in: PEKAŘ, Josef – KLIK, Josef (ed.), *Z duchovních dějin českých*, Praha 1941, s. 358; MENCLOVÁ, Dobroslava, *České hrady. Díl 2*, Praha 1972, s. 99, 362. Což ale mimochodem ani tak neodpovídá, protože podnikatelské počiny šlechty (pivovary konkurující městům, rybníkářství, proměna během husitských válek opuštěné poddanské půdy na tzv. poplužní dvory – a v neposlední řadě i důlní podniky) nástupu renesance – která bývá s počátky masové výstavby zámků jmenována jedním dechem – předchází.
- 12 Modelové NOVÁK, David, *Drobná vrchnostenská sídla a vrchnostenské dvory 13.–17. století*, nepublikovaná disertační práce, Plzeň: Filozofická fakulta Západočeské univerzity 2017, s. 13; srov. ŠIMŮNEK, R., Hrad jako symbol, s. 217; srov. též GABRIEL, F., Quo vadis.
- 13 Za všechny např. KOEPF, Hans – BINDING, Günther, *Bildwörterbuch der Architektur*, Stuttgart 2005, s. 91 a 179, jedná se přitom o pojmy *Burg* a *Feste*, vysvětlené společným heslem. Filip Laval se mylí, když jako německý ekvivalent českého slova *tvrz* uvádí výraz *Festung*, který ve skutečnosti znamená ‚pevnost‘ (též *Veste*) ve slova smyslu novověkých fortifikací, jak je známe např. z Josefova či Terezína. LAVAL, Filip, *Archeologie tvrze v českých zemích. K počátkům středověkých opevněných sídel*, nepublikovaná disertační práce, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2013, s. 3 (v mnohosvazkovém díle AUTY, Robert (ed.), *Lexikon des Mittelalters*, München 1980–1997 si při hledání odborné definice tohoto pojmu významově všiml, že obsah slova *Festung* neodpovídá našemu pojmu *tvrz*, ale už nepátral po jiném – vhodnějším – německém překladu slova *tvrz*, totiž *Feste*). Srov. též NOVÁK, D., *Drobná vrchnostenská sídla*, s. 29, 40 (upozorňuje mj. na pojmovou šíři termínu *hrad/Burg/castle* v evropské kastelologii).
- 14 DURDÍK, T., *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, s. 8.
- 15 MACEK, J., Hrad a zámek, s. 14–15.
- 16 NOVOTNÝ, R., K Mackově pojetí hradu a zámku, s. 195.
- 17 Pozn. redakce: autorka článku je archivářkou Archivu města Plzně.
- 18 KOVÁŘ, D., *Tvrze, hrady a zámky*, s. 14; etymologie slov *tvrz* a *hrad* dotčena na s. 8–9.
- 19 Tj. *Brána jazyků otevřená*.
- 20 JUNGSMANN, Josef, *Slovník česko-německý. Díl 1, A–J*, Praha 1835, s. 743. Přepisují dle dnešního úzu, tj. w–v, j–i.
- 21 Tamtéž, *Díl 4, S–U*, Praha 1838, s. 681, 683.
- 22 Slovo *týniti* znamená dle Jungmanna ‚hraditi, zäunen, umzäunen (mit geschlossenen Brettchen)‘. *Týn (teyn)*, kteréžto slovo se objevuje ve více názvech sídel (např. Karlštejn, Horšovský Týn, Hrochův Týnec), je ‚ohrada, hradba, Umzäunung, eine eingezäunter Ort‘. Tamtéž, s. 683, 687.
- 23 Tamtéž, *Díl 5, V–Z*, Praha 1839, s. 497–498.
- 24 Vokabulář webový. Webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny, dostupné online: <https://vokabular.ujc.cas.cz> [16. 06. 2022].
- 25 Lexikální databáze humanistické a barokní češtiny, dostupné online: <https://madla.ujc.cas.cz/> [07. 09. 2023].
- 26 Vokabulář webový. Korpusy, dostupné online: <https://vokabular.ujc.cas.cz/banka.aspx> [16. 06. 2022]; Lexikální databáze, dostupné online [07. 09. 2023].
- 27 MACEK, J., Hrad a zámek, s. 4.

Roubený dům Podbrdská na příkladech staveb ze Strašic

Karel Foud – Stanislav Plešmíd

Západní až severozápadní část Podbrdská (včetně oblasti Středních Brd) je z hlediska typu stavebního fondu pokládána za území roubeného domu. Jde o region, kde bylo užívání roubených konstrukcí ve venkovské, ale i městské architektuře zcela běžné ještě v období druhé poloviny 19. století. Bezesporu k tomu přispívala nejen jistá odlehlost a obtížnější hospodářské podmínky, ale, a to především, také dostatek vhodného a relativně snadno dostupného stavebního materiálu – dřeva. Uplatnění dřeva ve zdejších lidovém stavitelství bylo možné také díky umu a zručnosti místních tesařů a truhlářů. Dochovaný historický lidový domovní fond pochází většinou z období první třetiny 19. století, výjimkou nejsou ani stavby vyzdvížené v průběhu 18. století. Typickým zástupcem venkovského domu ve zkoumané oblasti je roubené přízemní stavení obdélného půdorysu, kryté sedlovou či polovalbovou střechou. Domy zde mají standardní trojdílnou